

ANADOLUCULUK HAREKETİNDEN EVRENSELLİĞE: HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN MEDENİYET ANLAYIŞI ÜZERİNE FELSEFİ VE SOSYOLOJİK BİR ANALİZ

Ayhan VERGİLİ*
Kemal BOZKAYA**

Atf: Vergili, Ayhan ve Bozkaya, Kemal. "Anadoluculuk Hareketinden Evrenselliğe: Hilmi Ziya Ülken'in Medeniyet Anlayışı Üzerine Felsefi ve Sosyolojik Bir Analiz", *Sosyologca*, Sayı 28 (2024), s. 205-220.

ÖZ: Hilmi Ziya Ülken Atatürk devrimlerinin entelektüel yönünü, Anadoluculuk hareketine yaptığı katkılarla destekleyen bir düşün adamı olarak karşımıza çıkar. Tarihsel, sosyolojik ve felsefi çözümlerinin sonucunda ortaya koyduğu birçok eserinde Ülken, Batı medeniyetinden ölçülü bir şekilde aldığı çeşitli kazanımları, Anadoluculuk hareketiyle sentezleyerek yeni bir kimlik inşası ve idealizmine olanak sağlar. Bu tam da Atatürk'ün öne sürdüğü üzere memleketçiliğin ve dolayısıyla milli kimliğin oluşturulması ve korunması için oldukça mühim bir meseledir. Bu bağlamda bahse konu olan makalemiz özellikle Hilmi Ziya Ülken'in Anadoluculuk Hareketinin düşünsel anlamda tarihsel, felsefi ve sosyolojik yönlerine yer yer ayrıntılı yer yer de tematik bir şekilde eğilerek, devrim sonrasında Anadoluculuk hareketinin nasıl konumlandırıldığını analiz eder. Dahası buna ek olarak Anadoluculukla başlayan ve Türk Tefekkür Tarihi isimli eseriyle Atatürk'ün dikkatini çeken Ülken'in düşünsel yaşamındaki söz konusu hareket üzerine yaptığı sosyolojik çözümlerini ortaya koyar..

Anahtar Kelimeler: Hilmi Ziya Ülken, Anadoluculuk, Medeniyet Anlayışı, Kimlik İnşası.

From Anatolianism to Universalism: A Philosophical and Sociological Analysis on Hilmi Ziya Ülken's Understanding of Civilisation

ABSTRACT: Hilmi Ziya Ülken appears before us as a thinker who supported the intellectual aspect of Atatürk's revolutions with his contributions to the Anatolianism movement. In many of his works, which he produced as a result of his historical, sociological and philosophical analyses, Ülken synthesised various gains from Western civilisation with the Anatolianism movement, thus enabling the construction of a new identity and idealism. This is a very important issue for the creation and preservation of nationalism and thus national identity, as suggested by Atatürk. In this context, this article analyses how Hilmi Ziya Ülken's Anatolianism movement was positioned after the revolution by focusing on the historical, philosophical and sociological aspects of the Anatolianism movement in an intellectual sense, sometimes in detail and sometimes thematically. Moreover, it reveals Ülken's sociological analyses on the movement in question in his intellectual life, which started with Anatolianism and attracted Atatürk's attention with his work titled History of Turkish Contemplation.

Keywords: Anatolianism, Understanding of Civilisation, Identity Construction

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi : xx.xx.202x

Kabul Tarihi : xx.xx.202x

* Doç. Dr., İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü, ayhanvergili@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1852-8386.

** Dr., tarih198911@hotmail.com ORCID: 0000-0003-4371-9261.

Giriş

Türkiye’de sosyoloji bilimi, Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarına doğru iç sorunlarını aşmak ve Batı karşısındaki açmazdan kurtulmanın aracı bir bilim olarak aydınların ilgi duyduğu bir alan olmuştur. Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren milli bir kimlik oluşturmak ve cumhuriyet ideolojisinin inşasına yönelik çalışmalarla dikkati çekmiştir. Cumhuriyet’in ikinci çeyreğine doğru Hilmi Ziya Ülken, (1940) İstanbul Üniversitesi’nde sosyolojiyi (ampirik sosyoloji) yeniden canlandırmak için hem kuramsal hem de uygulamalı sosyolojiye önemli katkılarda bulunmuştur. Ülken, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü’ne bağımsızlık kazandırmış, aynı zamanda Sosyoloji Enstitüsü’nün ikinci başkanlığını yürütmüştür. Bu dönemde *İçtimaiyat Mecmuası*’nın devamı niteliğinde *Sosyoloji Dergisi*’ni periyodik olarak yayımlamıştır. Ülken, uluslararası sosyoloji kongrelerine katılarak Türk sosyolojisini dünya arenasına taşımış ve Dünya Sosyoloji Derneği üyeliğine kabul edilmiştir. Hilmi Ziya Ülken, sadece sosyoloji alanında değil, felsefe, psikoloji, düşünce ve kültür tarihi gibi çeşitli alanlarda da önemli eserler vermiştir. Türk yazın tarihinde müstesna bir yere sahip olan Ülken’in çalışmaları, akademik yayınlardan günlük gazete ve dergilere kadar geniş bir yelpazede yer bulmuştur.¹ Sosyolojinin yanı sıra Alevilik-Bektaşilik araştırmaları üzerine de dikkat çekici çalışmalar yapmış, bu alandaki en önemli araştırmacılardan biri olan Baha Sait Bey’in yayımlanmamış bazı çalışmalarını derleyip kendi eserleri arasında muhafaza etmiştir. Ülken, Türklerin eski inanç sistemlerinin Müslümanlıkla birlikte bir senkretizm oluşturduğu fikrini savunmuş ve bu düşünce, onun birçok çalışmasının temelini oluşturmuştur. Bu yönüyle Ülken, sadece sosyolog olarak değil, aynı zamanda çok yönlü bir felsefeci olarak da Türkiye’de bilim ve düşünce dünyasında derin izler bırakmıştır.²

Felsefi Bir Rota: Hilmi Ziya Ülken’in Anadoluçuluk Felsefesi ve Kimlik İnşası

Hilmi Ziya Ülken, Türkiye’deki Anadoluçuluk veyahut memleketçilik olarak telakki edilebilecek düşünce akımının önemli savunucularından biri olarak, Osmanlı’nın son döneminde memleketi kurtarma çabalarının sonucunda beliren Osmanlıcılık, İslamcılık ve Turancılık gibi hareketlere alternatif, Anadoluçuluk fikrini öne süren aydınların etkisinde genç yaşta metinler kaleme almıştır. Bu hareket, bir yandan Batı karşısında bir Türk kimliği oluşturmayı amaçlarken diğer yandan salt bir felsefi akım olmaktan çıkıp özellikle sosyolojik ve siyasi açılımları da muhtevasına dahil eder. Böylece hareket, tarihsel, kültürel ve dini unsurları temel almakla beraber, Ülken ve çevresindeki aydınların girişimleriyle, Anadolu Mecmuası’nın çıkarılmasıyla fikirlerin topluma ulaştırılması hedeflenmiştir. Bunların yanı sıra Anadoluçuluk hareketi, yalnızca coğrafi sınırları değil, aynı zamanda Türklerin Müslümanlıkla kurduğu ilişki ve Anadolu’da gelişen İslam anlayışını merkeze almakla da karakterize edilmiştir. Bu bağlamda, Alevilik-Bektaşilik gibi kültürel unsurlar, Türk toplumunu anlamak için Ülken’in düşüncesinin önemli dayanaklarını oluşturur. Hilmi Ziya Ülken’in medeniyet idealizmi, Batı karşısında bir Türk kimliği inşa etme çabasıyla ilişkilidir. Batı medeniyetine yönelik eleştirilerinde, Batı’nın tek bir medeniyet modeli olmadığına, Şark ve Garp gibi kavramların tarihsel ve coğrafi bağlamlarda sürekli değiştiğine dikkat çeker. Bu bakımdan, Ülken’e göre Batılılaşma, sadece Batı’nın teknik ve bilimsel başarılarını almak değil, aynı zamanda açık bir medeniyete geçiş anlamına gelmelidir. Batı karşısında kimlik inşası ise, Anadolu’nun yerel ve özgün değerlerini modernleştirerek bir medeniyet sentezi oluşturmayı hedefler. Öyle ki Max Weber’in, Josiah Strong’tan aktardığı üzere “medeniyetin

¹ Tarih sırasına göre Ülken’in Yayınları için bkz. Ayhan Vergili, *Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken (Hayatı, Eserleri ve Hakkındaki Yayınlar-Bibliyografya)*, İstanbul, İşaret Yayınları, 2016, s. 109-219

² Hilmi Ziya Ülken, *Anadolu’nun Dini Sosyal Tarihi (Öncüler: Barak Baba, Geyikli Baba, Hacı Bektaş)*, Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Ahmet Taşgın, Ankara, Kalan Yayınları, 2003, s. 17-20

karmaşılaşmasının bireyi parçalayacağına, onu bağımlı hale getireceğine"³ dair fikirlerin benzerini Ülken'in düşün hayatında da görürüz. Bu yüzden de medeniyet idealizminin temelinde, açık ve evrensel bir medeniyet anlayışını benimsemekle birlikte, yerelle sentezlenmesini oldukça önemser. Ülken'e göre, medeniyetler arası ilişkilerde tek yönlü bir etkiden ziyade karşılıklı etkileşim önemlidir. Batı'nın evrenselci yaklaşımıyla karşı karşıya kalan Anadolu, kendi iç dinamiklerini kullanarak bu evrenselliğe katkıda bulunmalıdır. Hilmi Ziya Ülken'in ilk yayınlarında Anadoluculuk anlayışı, modernleşme ve Batı'yla bütünleşme sürecinde Anadolu'nun yerli kültürel değerlerinin korunması, milli kültür, Türk düşüncesi ve bu değerlere dayanan bir medeniyet idealizminin inşa edilmesi gerektiğini savunur.⁴

Anadoluculuk hareketinin inşasında Ülken'in tefekkür dünyasına dair bilhassa tarih, felsefe ve sosyoloji alanlarına dair ortaya koyduğu meseleler büyük önem arz eder. Ülken'in Anadoluculuk hareketinin esas perde arkasını oluşturan bu düşünsel çıkarımlar olmadan katkıda bulunduğu hareketin de gelişimi anlaşılabilir. Öyle ki Hilmi Ziya Ülken'in ilk eserlerinden birinin 1933-1934 senesinde vücuda getirdiği eserin *Türk Tefekkür Tarihi* olması tesadüf değildir. Eserin içeriği hemen hemen her satırda Anadolu'nun fikri/felsefi gelişimine dair ifadelerle bezelidir. Bu yüzden Anadoluculuk hareketine olan katkılarını sosyolojik olarak incelemeyen evvel Ülken'in medeniyet idealizminin tefekkür kavramıyla yakından ilişkili olduğuna dair öne sürdüğü fikirlerine bakmamız elzemdir. Bu bağlamda Ülken'e göre yalnızca ilim ve felsefeden ibaret olmayan, teknik tefekkürü de muhtevasına alan tefekkür tarihi, medeniyet tarihinin en önemli parçasını oluşturmaktadır. Ülken, bu açıdan bakıldığında özellikle felsefeyi de önceleyerek sosyolojik çıkarımlarda bulunur ve böylece Batı'nın Eski Yunan tefekkürünü esas alan tek yönlü medeniyet anlayışına karşı Anadolu merkezli bir medeniyet anlayışını ortaya koyar.⁵ Bu bağlamda da Ülken'in infiratçı tarih anlayışından pek de katılmayarak aktardığı üzere medeniyetin yürüyüşünü temin eden iki unsur olarak gelenek ve bireyin yaratıcılığı burada önemli bir yer tutar. Bu görüşe göre bir yandan bireyi eskiye bağlayan gelenekler, diğer yandan da geleneği sarsan bireyin yaratışları birbiriyle çarpışır ve devrimler ile dönüşümler kaçınılmaz hale gelir. Fakat bu değişimler hiçbir zaman belirli, önceden kestirilebilen bir istikamet takip etmez. Hilmi Ziya Ülken, infiratçı tarih görüşünü tarihi olayları sadece yüzeysel bir şekilde tasvir etmekle yetindiği ve olayları derinlemesine anlamlandırmak için gerekli olan beşerî ya da tabii sebepler zincirini dikkate almadığı için eleştirir. Ayrıca bu görüş subjektif bakışı tamamen reddettiği için tarihi olayların anlamına nüfuz etmeyi ve onları yeniden inşa etmeyi imkânsız kılar, bu da tarihsel anlamı yakalayamamasına ve kısır kalmasına yol açar. Onun yerine daha olayları ve olguları daha objektif ele alan tarihsel, sosyolojik ve felsefi metodlara ihtiyaç vardır. Lakin sosyolojik, psikolojik basit sebepleri tarih bilimi ile karıştırmak doğru değildir. Çünkü sosyolojik sebep zinciri, tarihin kronolojik zincirine uymaz. Bu bağlamda her ne olursa olsun Ülken'e göre tarihsel olayların ardındaki toplumsal, psikolojik ve kültürel dinamikler dikkate alınmadığında, tarihsel çıkarımlar yüzeysel kalır. Bu nedenle, tarihçilerin yalnızca olayları kaydetmekle yetinmemesi, aynı zamanda dönemin ruhunu, düşünsel temellerini ve toplumsal yapıları da ele alarak olayları daha geniş bir bağlamda analiz etmeleri gerektiğini vurgular. Ülken'e göre, tarihsel olaylar arasındaki ilişkilerin çözümlenmesi, neden-sonuç bağlarının doğru anlaşılmasını sağlar ve bu bağlamda sosyolojik ve felsefi yaklaşımlar tarih yazımına entegre edilmelidir. Böylece, tarihsel süreçlerin arkasındaki derinlemesine sebepler ve sosyal dinamikler incelendiğinde, tarih olayları daha anlamlı ve kapsamlı bir şekilde ele alınabilir. Ülken'in önerisi, olayların sadece yüzeysel sıralamalarla değil, derinlemesine

³ Max Weber, *Şehir (Modern Kentin Oluşumu)*, İstanbul, Yarı Yayınları, 2010, s.22

⁴ Ülken, *Anadolu'nun Dini Sosyal Tarihi*, s.9; Hilmi Ziya Ülken, Millet ve Tarih Şuuru, Dergâh Yayınları, 1976, s.25-30; Vergili, *Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken (Hayatı, Eserleri ve Hakkındaki Yayınlar-Bibliyografya)*, s.82; Levent Bayraktar, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Felsefe*, Ankara, Aktif Düşünce Yayınları, 2016, s.113-116

⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Türk Tefekkür Tarihi*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007, s.7-10

analizlerle zengin bir şekilde anlamlandırılması gerektiğidir.⁶ Dolayısıyla inkılap ve değişimlere son derece açık bir şahsiyet olarak Ülken, Batı medeniyetinin sadece teknik ve bilimsel üstünlüklerinden değil, tarihsel derinliklerinden ve kültürel zenginliklerinden de ilham almayı önerir; ancak bunu yaparken Anadolu'nun kendi tarihsel ve kültürel birikiminin göz ardı edilmemesi gerektiğine dikkat çeker. Medeniyet idealizmi, Batı'ya tam anlamıyla boyun eğmeden, Batı'dan öğrenilecek şeyleri alırken, Anadolu'nun özgün değerlerini de koruma ve bu iki unsuru sentezleme anlayışına dayanır. Bu idealizm, yerli değerlerin modern dünya ile uyumlu hale getirilmesi yoluyla yeni bir medeniyet oluşturma çabasını ifade eder. Kimlik inşası meselesi, bu medeniyet idealizminin temel taşlarından biridir. Ülken, Türk milletinin Batı ile olan ilişkisini bir "kimlik krizi" olarak görür ve bu krizin çözümünün, Batı'yı reddetmek değil, Batı'nın kazanımlarını alıp yerli değerlerle harmanlamaktan geçtiğini savunur. Bu süreçte, Anadolu'nun yerli unsurları – tarih, kültür, din, özellikle de İslam'ın Anadolu'da aldığı şekil – kimlik inşasının dayanak noktalarını oluşturur. Ülken'in vurguladığı Alevilik-Bektaşılık gibi kültürel unsurlar, Batı karşısında Türk kimliğinin özgün yönlerini koruyarak, Batı'nın modernleşme sürecine katılmayı hedefler. Bu kimlik inşasında Batı ve Doğu kavramlarına karşı geliştirdiği eleştiriler de belirleyicidir. Ülken'e göre, Doğu ve Batı kavramları mutlak sınırlarla ayrılmış, homojen yapılar değildir; aksine, sürekli bir etkileşim ve değişim halindedir. Dolayısıyla, medeniyetler arası ilişkilerde karşılıklı etkilenmeler vardır. Anadoluçuluk bu noktada, hem Batı medeniyetinin rasyonel ve bilimsel yönlerinden yararlanmayı hem de Anadolu'nun kendi öz kültürel değerlerini bu etkileşimde canlı tutmayı amaçlar. Böylece, Türkiye'nin modernleşme sürecinde Batı'ya entegre olurken kendi kimliğini kaybetmeden evrensel bir medeniyetin parçası olabileceği fikri savunulur.⁷

Hilmi Ziya Ülken ve Anadoluçuluk Hareketi: Tarihsel Arka Plan:

Anadoluçuluk, II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ortaya çıkan bir fikir hareketidir. Bu ideoloji, dönemin üç ana ideolojisi olan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Turancılık'a bir alternatif olarak şekillenmiştir. 1917-1919 yılları arasında, özellikle Mülkiye öğrencileri ve aydın çevrelerde filizlenmeye başlayan bu akım, Anadolu'yu Türk kültürünün asıl kaynağı ve geleceğin merkezi olarak görmüştür. Anadoluçuluk hem kültürel hem de ideolojik yönelimlerle iki ana çizgide gelişmiştir. **Kültürel Anadoluçuluk**, Anadolu'nun halk kültürünü, masallarını, destanlarını ve folklorunu merkeze alarak Türk milletinin kültürel kimliğinin yeniden keşfedilmesi gerektiğini savunur. Anadolu, bu görüşe göre, Türk milletinin kökenlerini ve tarihini temsil eden bir kaynak olarak kabul edilir. Oğuz destanı gibi eski Türk destanları, İslam sonrası Türk kültüründe yeniden yorumlanmış, Hazreti Ali cengi, Battal Gazi gibi efsanelerle yeni anlamlar kazanmıştır. Bu yaklaşımda, destanlar ve masallar halkın ortak hafızası olarak değerlendirilir ve bireysel bir yazarın değil, toplumsal bir yaratımın ürünü olarak görülür. Sanat, bireysel değil toplumsal bir işlev yüklenmiş ve faydacı bir karakter kazanmıştır. **İdeolojik Anadoluçuluğa baktığımızda da** Anadolu'yu sadece bir kültürel merkez olarak görmekle kalmaz, aynı zamanda siyasi bir program önerir. Bu yaklaşım, Monroe Doktrini'nden esinlenerek "Anadolu Anadolu'lularındır" anlayışını benimser. Yani Anadolu'nun, dış etkilerden arındırılarak bir Türk yurdu olarak şekillendirilmesi gerektiğini savunur. Bu ideoloji, milliyetçi bir perspektifle Türk tarihini sadece Anadolu'ya odaklar ve Osmanlı geçmişini eleştirir. Anadolu'nun, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden farklı bir kimlikle, milli bir devletin temeli olabileceği vurgulanır. Bunların yanı sıra Ülken'in Memleketçilik anlayışı daha önce de vurguladığımız üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış sürecinde, Osmanlıcılık, Turancılık ve İslamcılık gibi soyut ideolojilere karşı somut bir vatan ve millet anlayışı geliştiren bir düşünce hareketidir. Bu akım,

⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Felsefeye Giriş-İkinci Kısım*, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları-XXIV, 1958, s.26-28

⁷ Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, s. 25-28

hayali bir millet kavramı yerine, sınırları belli bir coğrafya (Anadolu) ve bu bölgeye dayalı bir kültürel kimlik anlayışını savunmuştur. Memleketçiliğin temel görüşü, din birliğine veya geniş bir dil ailesine dayanan soyut vatan kavramlarına karşı, gerçek ve belirli bir toprak parçası üzerinden milli kimliğin tanımlanmasıdır. 1930'larda Ankara Ziraat Fakültesi'nden çıkan *Dönüm* dergisiyle, bu fikirler köy kalkınması ve tarım politikalarıyla daha somut hale getirilmiş, Türkiye'nin sosyal ve ekonomik kalkınmasında kırsal alanların ve tarımın önemi vurgulanmıştır. Böylece memleketçilik hem toplumsal kalkınmayı hedefleyen hem de Anadolu'yu merkeze alan bir milli kimlik ve vatan anlayışını yerleştirmiştir.⁸ Şüphesiz Hilmi Ziya'nın düşüncesinin temelinde tıpkı Oswald Splenger'in da söylediği üzere "insan yaşamının köklerinin daima topraktır ve özellikle devasa şehirleri olan, öz kültürünü ötekileştiren medeniyetler bizleri köklerimizden koparır"⁹ şeklindeki inancın bulunduğu görülür.

Hilmi Ziya Ülken, akademik yaşamı boyunca çok çeşitli alanlarda önemli eserlere imza atmıştır. Bu yönüyle Ülken, cumhuriyetin ilk kuşak aydın ve toplum bilimcisi olarak fikirleri ve eserleriyle yeni bir millet ve devlet yaratılmasında kültürel katkı sağlamış bir sosyologdur. 2006 yılında hakkında hazırlanan *Hilmi Ziya Ülken Kitabı* onun ne derece üretken bir yazar olduğunu göstermektedir. 5 Mayıs 1974 yılında vefat ettiği tarihe kadar Hilmi Ziya Ülken yazmaktan ve üretmekten geri durmamıştır. Bu yazımızda da onun gençlik yıllarında, Sevr Antlaşması'nın imzalandığı ülkenin karanlık bir döneminde, çıkış yolu olarak Anadoluçuluk düşüncesi etkisinde kaleme aldığı bir kısmı duygusal bir kısmı ise Türk toplumunun kökenlerine inmeye çalışan dört metin üzerine analitik bir değerlendirme yapacağız. Bu metinleri yayına hazırlayan Ali Utku'nun kaleme aldığı, "Hilmi Ziya Ülken'in İlk Eserleri Yayınlanırken Anadoluçuluğun Kurucu Metinleri" başlıklı sunuş yazısında Anadoluçuluk hareketinin o döneme tesir eden başlıca eserleriyle ilgili bilgi vermenin yanı sıra Hilmi Ziya Ülken'in gençlik yıllarında tuttuğu notlardan Anadoluçuluk hareketine ilgili olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰ Öyle ki Genç Hilmi Ziya'nın Osmanlı'nın Batı karşısında yok oluşu karşısında duyduğu hüznün ve kurtuluş arayışı aşağıdaki mısralarda dile gelmektedir.

Ey fırtına! Ey dağları sarsan ezeli el,
Tufanın üstündeki şimşekleri al gel;
Feryadımı susturmak için beynimi yak, del...
Ey fırtına! Ey dağları sarsan ezeli el!¹¹

Feryad başlıklı metin yukardaki dörtlükle başlamaktadır. Metin, duygu yüklü ve edebi bir eser verme kaygısı ile kaleme alınmıştır. Tabiat tasvirleri ile birey ve tabiat arasındaki duygu yoğunluklu ilişkiyi ifade eden cümleler dikkat çekicidir. Metinde romantik bir bakışla işgal yıllarının yarattığı siyasi, sosyal atmosfer metaforik olarak tasvir edilmektedir. Genç Hilmi Ziya üzerinde ülkenin makûs talihinin etkileri hissedilmektedir. Ancak söz konusu etkiler Genç Hilmi Ziya'da pesimizme yol açmamış aksine büyük bir bunalımdan nasıl çıkılacağına dair optimist bir bakışı ortaya çıkarmıştır.¹²

20. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı'yı yıkıma götüren I. Dünya Savaşı'nın etkileri tasvir edilmektedir. Karadeniz'in hırçın ve fırtınalı coğrafyasından, Marmara'nın dingin sularına oradan Çanakkale Savaşına, yaşanan fırtınalı ve kaotik koşullar İstanbul (payitaht) ve Anadolu köylüsü üzerindeki olumsuz etkisi vurgulanmaktadır. Anadolu Türkler için vazgeçilmez son toprak parçası ve tek vatan olduğu vurgusu açık şekilde görülmektedir.

⁸ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, 1992, s. 477-482

⁹ Weber, *Şehir (Modern Kentin Oluşumu)*, s. 48

¹⁰ Hilmi Ziya Ülken, *Anadolu Hayali*, (Yay. Haz. Ali Utku), Doğu-Batı Yayınları, 2020, s. 9-30

¹¹ Ülken, *Anadolu Hayali*, s. 33

¹² Ülken, *Anadolu Hayali*, s. 33-36

Metindeki diyaloglar Hilmi Ziya'nın gözünden İstanbul ve Anadolu arasındaki tarihsel kırıklığın sebeplerine odaklanmaktadır. Hilmi Ziya'nın genç yaşlarından itibaren merkezin (Osmanlı İstanbul'unun) çevreyi (özellikle Anadolu'yu) dışlayan tavrına dikkat çekmektedir. Merkezin çevreyi ötekileştirici ve yok sayan tavrının I. Dünya Savaşı sonrasındaki karanlık günlerde merkezin (İstanbul'un) Batı emperyalizminin işgalinden ancak çevrenin (Anadolu'nun) yardımıyla kurtulabileceği görüşleri Genç Hilmi Ziya'nın kaleminden "-Evet Anadolu; ocak başında rahat rahat otursun diye, gecelerini korkusuz bir uykuyla geçirsün diye damarlarındaki son damla kanı da bugün akıtmakta olan Anadolu... anlıyor musun?"¹³ dile gelmektedir.

Çanakkale Savaşı'nın ardından Anadolu Türk insanının yaşadığı acı ve zorluklar ifade edilmektedir.

"-'Sevgili Anadolu' dedim, 'İstanbul'un çocuklarında sana karşı yıkılmaz bir muhabbet var; Zaten ayrıca Anadolu İstanbul'suz İstanbul Anadolu'suz yaşar mı? Onlar birbirlerinin gövdesi birbirinin başı biliyorum ki tembellik ettik kendi dilimizi bırakarak tuhaf ve yabancı kelimeler kullandık ve saklayamıyorum ki yazdığımız şeyleri ne biz anlayabildik ne de sen anlayabildin. Anadolu bizi affet kusurlarımızı bağışla' dedim"¹⁴

Hilmi Ziya, İstanbul'da yaşayan bir Türk genci olarak İstanbul'un yüzyıllarca Anadolu'yu görmezden gelen tavrından dolayı hatalı olduğunu kavramıştır. Ancak Çanakkale Savaşı yıllarında her ikisinin kaderinin de birbirine bağlı olduğundan Anadolu'nun yüzyıllardır kaderine terk edilmiş olmanın verdiği ıstırapla bu zor zamanda İstanbul ile barışmaktan imtina etmekte haklı olduğunu düşünmektedir. Her şeye rağmen bu zor günlerde birlikte mücadeleye ihtiyaç olacağından İstanbul'un barışmak için uzattığı eli Anadolu'nu tutması Hilmi Ziya'nın arzusudur. Yazı boyunca İstanbul'un Anadolu karşısında mustarip, mahzun ancak kaderini yabancıların çizeceği bir şehir olması nedeniyle Anadolu'nun kendisine sahip çıkmasını bekleyen bir karakter olarak tasvir edildiği görülmektedir. Osmanlı tarihi açısından çok bilinen payitahtın yüzyıllarca Anadolu'yu görmezden geldiği gerçeği, Hilmi Ziya'nın kaleminden, edebi bir dille duygu ve düşünceler okuyucuya aktarılmaktadır. Hilmi Ziya'nın ilk denemelerinde toplumsal ve siyasal olaylara ilişkin düşüncelerini edebi bir formda kaleme almayı tercih etmesi, dönemin aydınlarının metinlerini ağırlıklı edebi formda üretmeleri etkisinde olduğu şekilde ile izah edilebilir. Sonraki yıllarda *Yarım Adam* (1942) ve *Posta Yolu* (1943) adlı iki roman yayımlamıştır. Ancak bu romanlar onun akademik metinleri kadar ilgi görmemiştir.¹⁵

Hilmi Ziya'nın "Dağınık Parçalar (1918 - 1919)" olarak aldığı notlar incelendiğinde; on parçadan oluşan notlarda dikkat çekici kısımları şöyle sıralayabiliriz:

İlk parça "Selim" dir. Anadolu köylü çocuğu Selim okumak için İstanbul'a yatılı gelmiştir. İstanbul ile Anadolu'nun kültürel farklılığına odaklanan metin, Selim'in Anadolu'daki köyüne duyduğu özlem ve İstanbul'daki dil, kültür ve sosyal ortamına alışmakta yaşadığı sorunlara odaklanmaktadır. Çanakkale Savaşı'na gönderilen öğrencilerden olduğu anlaşılan Selim'in cepheden köyüne dönerken yaşadığı duygu durumu İstanbul'a ilk geldiği günler üzerinden ve savaş sonrası yeni duygu durumu üzerinden değerlendirilmektedir. Selim, Çanakkale cephesinden dönüşünde İstanbul ile yavaş yavaş özdeşim kurmaya başladığı anlaşılmaktadır.

¹³ Ülken, *Anadolu Hayali*, s. 43

¹⁴ Ülken, *Anadolu Hayali*, s. 43

¹⁵ Vergili, *Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken (Hayatı, Eserleri ve Hakkındaki Yayınlar-Bibliyografya)*, s. 85-86

“Timurlenk Sarayı Kapsısında” başlığı taşıyan notlarda Timur’un yüzyıllar boyunca Osmanlı’da kötü şöhretle anılmasını eleştiren Hilmi Ziya’nın genç yaşlarında Yusuf Akçura¹⁶, Hüseyinzade Ali Turan gibi Türkçülerin metinlerinin etkisinde olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷

“Kartal”, Altay dağlarında yaşayan göçebe Türklere ilişkin kısa bir not, dördüncü parça “Son Bahar Gecesi” şiir, beşinci parça İstanbul Lisesi’nden bir öğrenci için mersiye, altıncı parça “Seni Ben Dizlerinde Sevmiştim” yedi ve sekizinci parçalar duygu yüklü kısa metinlerdir. Dokuzuncu parça “Nişanlıya Mektup”. Onuncu parça “Gümüş Taçlı Han” göçebe Türklerin yerleşik bir şehrin önündeki yağmacı duruşunu tasvir etmektedir.

“Anadolu’nun Bugünkü Vazifeleri”, Alanyalıoğlu Hilmi Ziya imzasıyla tutulan notlardan oluşmaktadır.

Anadolu yaklaşık bin yıldır Türk yurduudur. Oğuz Türkleri Anadolu’da üç büyük medeniyet merkezi kurmuştur. Bunlardan ilki Konya, Kayseri ve Konya’dır. Sivas Danişment Beyliğine, Kayseri ve Konya ise Selçuklu Beyliğine payitahtlık yapmıştır. Hilmi Ziya, Osmanlı öncesi Anadolu’nun Türk yurdu olarak önemli bir değere sahip olduğunu hem Selçuklu Devleti hem de Beylikler döneminde Türk medeniyetinin coğrafyası olarak görmektedir.¹⁸

Osmanlı Beyliği, Oğuz töresine göre Selçuklunun yerine geçtiğinde payitahtı önce Bursa, Edirne son olarak da İstanbul’a taşımıştır. Hilmi Ziya, İstanbul’un fethini ve fatihinin Hz. Muhammed tarafından müjdelendiği kutsal bir görev olarak görmektedir.¹⁹ İstanbul payitaht olduktan sonra Oğuz töresine uygun olarak asırlar boyu ordu karargâhı olmuştur. Anadolu ise ordunun lojistiğini sağlamakla görevlidir. Fatih’in başlattığı saltanat devri Yavuz ile genişlemiş ve tamamlanmıştır. Ancak Saltanat devri Anadolu (köy) ile İstanbul’un (şehir) arasının açılmasına sebep olmuştur.

Hilmi Ziya bu durumu şöyle izah eder; “Anadolu Türkü’nün ruhunda bütün fertleri dinde hatta vazifede bir gören dünyanın hiçbir tarafında rastlanmayacak kadar büyük bir asalet vardır”²⁰. Ona göre saltanat devrini açan kuvvet yani İstanbul Sevr Antlaşmasından sonra Anadolu’nun ruhundaki asil hissi görecektek durumda değildir.

Hilmi Ziya, İstanbul ile Anadolu arasındaki kopuşun ardında Müslümanlığın payitahta ve Anadolu köyündeki yorum farkının etkisine bağlamaktadır. Saltanat devri olarak adlandırdığı dönemde skolastik İslam ve Müslümanlık anlayışının *zühdi din* anlayışı yarattığını bu anlayışın da Osmanlı tarihinin hemen hemen tüm yaşam alanını kapsadığını belirtir.²¹

Hilmi Ziya;

“.. bütün bu sebeplerdendir ki, merkezin zühdi medeniyeti katiyen muhite yayılmamış ve Türk sanatının en ziyade şahsiyetini gösterdiği mimari bile İstanbul ile birkaç civar şehre bağlanmış kalmıştır (..) Hoşnutsuzluğun ilk kurbanı Genç Osman oldu. Ondan sonra birçok padişaha şiddetli davrandılar. Teşkilatı yıkmak istediler Mahmud-ı Sâni’ye kadar hiçbir muvaffakiyet hasıl olmadı. Çünkü padişah İstanbul’da yalnızdı. Anadolu’da her şeyden habersiz yaşayan milletin başı olması lazım gelen Zât-ı Şahane önündeki siyah perdeyi kaldırarak asıl dayanması lazım gelen kuvveti göremiyordu. Halbuki kendisine akıl öğreten,

¹⁶ Akçuraoğlu, Yusuf: “Müverrih Léon Cahun ve Mualli Barthold’a göre Cengiz Kanunievvel 1327 - 5 Nisan 1912, s. 18-21; 34-36;48-52;70;82-84;101-103;114-116;134-135;149-150;166-167;178-179. [*Türk Yurdu* 1. Cilt (1-2), 1911-19-212, (Ed. Murat Şefkatli), Tutubay Yayınları, Ankara 1998.]

¹⁷ Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 267-277; 387-394

¹⁸ Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, s.347-360

¹⁹ Ülken, *Anadolu Hayali*, s.78

²⁰ Ülken, *Anadolu Hayali*, s.78

²¹ Ülken, *Anadolu Hayali*, s. 78

müşavere eden, bir çok hususlarda nasihat veren idare adamları hep yeniçerilik asabiyetinin yetiştirdiği kimselerdi. Bu sebepten dolayı tabiatıyla teşkilatı bozmak isteyen bir hareketin önüne geçemeyecekler padişahlar çocukken zühdî hayatın muhtelif kafalarıyla karşılaşılıyorlar medresenin yetiştirdiği hocalardan ders alıyorlardı. Büyüdükleri zaman meclislerinde zühdî dinin doğurduğu edebiyat, acem musikisinin taklidinden doğan bir saray musikisi yaşıyordu. Padişahlar için memleketle biricik temas noktası gençliklerinde, o da ancak bir kısmının Anadolu'ya gönderilerek sancak beylikleri ile dolaştırılmaları idi.”²²

Bu ifadeler binaen Ülken, Osmanlı'nın kültürel ve idari yapısındaki merkez-taşra ayrımını derin bir sosyolojik perspektifle ele alır. Ona göre, İstanbul ile Anadolu arasındaki kopukluğun en temel nedenlerinden biri, Müslümanlığın bu iki bölgedeki farklı yorumlanmış biçimleridir. İstanbul'daki Müslümanlık anlayışı, zühdî ve skolastik bir çerçeve içinde şekillenirken, Anadolu'nun kırsalında daha pragmatik, yerel dinamiklere uyum sağlayan bir İslam anlayışı ortaya çıkar. Hilmi Ziya'nın tespit ettiği bu farklılık, sadece dinî anlayışla sınırlı kalmaz; aynı zamanda toplumsal yapı, kültürel üretim ve hatta sanata yansıyan bir uçurum haline gelir. İstanbul, zühdî bir medeniyetin merkezi olarak, özellikle mimari ve sanat alanında kendi içine kapanık bir gelişim süreci yaşar. Bu durum, Türk sanatının en güçlü temsilcilerinden biri olan mimarının bile birkaç şehir dışında bir yankı bulmamasına neden olur. Anadolu'da yaşayan halk ise, sarayın bu elitist ve izole kültürel üretiminden habersiz, kendi sosyal ve kültürel dünyasını inşa etmeye devam eder. Saray ve padişah, Anadolu'daki gerçek halk dinamiklerinden uzak kalarak, devlete karşı artan hoşnutsuzluğu fark edemez. Hilmi Ziya'nın özellikle vurguladığı nokta, zühdî hayatın padişahların ve saray çevresinin gündelik yaşamında ne kadar belirleyici olduğudur. Padişahlar çocuk yaşta, medreselerin yetiştirdiği hocalardan eğitim alırken, bu zühdî hayatın bir parçası olurlar. Büyüdüklerinde, sarayın içine kapanık müzik ve edebiyat anlayışıyla şekillenirler. Ancak bu durum, onları toplumdan daha da izole hale getirir ve devletin taşradaki gerçek dinamiklerden kopmasına neden olur. Yeniçeri ocağının güçlendiği bu süreçte, padişahlar halktan kopuk, saray içi entrikalarla kuşatılmış bir yönetim sergiler. Genç Osman'ın trajik sonu, bu hoşnutsuzluğun ilk kurbanı olarak tarihe geçer. Bu minval üzere Ülken, Osmanlı'nın kültürel ve idari çöküşünü merkez-taşra ilişkileri üzerinden analiz eder. Hilmi Ziya'nın bu tespiti, Osmanlı'da reform ihtiyacının kaçınılmaz olduğunu ve bu reformların, ancak merkez ile taşra arasındaki kopukluğun giderilmesiyle mümkün olacağını ortaya koyar. Netice itibarıyla Hilmi Ziya Ülken, Osmanlı'nın sadece siyasi ve askeri bir krizle değil, kültürel ve sosyolojik bir kopuklukla da mücadele ettiğini vurgular. Merkezdeki zühdî medeniyetin, Anadolu'nun dinamikleriyle buluşamaması, Osmanlı devletinin reform ihtiyacını kaçınılmaz hale getirir. Bu kopukluk giderilmedikçe, devletin taşradaki halkla gerçek bir bağ kurması mümkün olmaz.

Hilmi Ziya Ülken'in Anadoluculuk Hareketini Sosyolojik ve Tarihsel Anlamda Eleştirisi

Genç Hilmi Ziya, on sekizli yaşlarında Osmanlı'nın Anadolu ile bağının kopmasının sebeplerini o dönemki birikimi ile oldukça iddialı biçimde ortaya koymaktadır. Muhtemelen bu görüşleri dönemin Osmanlı tarihi eleştirileri üzerine yaptığı okumalar etkisinde olduğunu söyleyebiliriz. Anadoluculuk görüşleri, dönemin etkin aydınlarının fikirlerine dayanmaktadır. Ancak notlarında herhangi bir kaynakça mevcut olmadığında hangi aydın ve düşünürler olduğunu söylemek güçtür. Ancak, Yusuf Akçura, Hüseyinzâde Ali Turan, Ziya Gökalp, Mehmet İzzet, Baha Sait ve Fuat Köprülü gibi aydınların etkisinde olduğunu söyleyebiliriz.²³ İsimlerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı'nın son yıllarında hemen hemen tüm Türk aydınlarının yıkılan imparatorluktan çıkış yolu olarak “Türkleşme” dışında bir çıkış yolu bulunmadığı bu dönemde onun da milletleşme sürecine yönelmesi dönemin

²² Ülken, *Anadolu Hayali*, s. 79-80

²³ Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devrinde Tercümenin Rolü*, 3. Baskı, Ülken Yayınları, 1997, s.18

konjonktürle siyasi ve sosyolojik ortamlarla örtüştüğünü bize göstermektedir. Esasen Anadoluçuluk hareketi de “Türkleşme” hareketinin belli bir coğrafyada (Küçük Asya) yeni bir yorumudur.

Hilmi Ziya, Osmanlı’nu tebaasıyla yabancılaşmasının Tanzimat’ta da devam ettiğine dikkat çekerek bu sefer Anadolu ile yabancılaşma, Batılılaşma üzerinden gerçekleşmiştir. Avrupalılık hareketinin yeni bir aydın tipi yetiştirmiştir. Osmanlı toplumunda ikilik bir kez daha belirmiştir. Batı eğitimi etkisindeki gençler Avrupaî yaşam tarzı ve düşüncesi etkisinde iken Osmanlı medrese geleneği ile yetişmiş, kuşaklar arasında bir ikilik ortaya çıkmıştır. Hâlbuki Genç Hilmi Ziya’nın, Anadolu ruhuna yönelmeyi önemserken sonraki yıllarında çağdaş dünyaya Batı medeniyetine ve kültürüne yönelmenin kaçınılmaz olduğu düşüncesini savunduğu bilinmektedir.²⁴ Bunu da özellikle onun tıpkı Descartes’in *Mediyastonlar*’ında yaptığı gibi *Şeytanla Konuşmalar* adlı eserinde bahse konu olan “telif ve tercümeyle dair” başlığındaki ifadelerinden anlıyoruz. Bu bağlamda Ülken, bilimin hiçbir toplumun tekelinde olamayacağını ve Batı bilimini Türkçeye kazandırılması gerektiğini ifade eder.²⁵ Zira Ülken, *Şeytanla Konuşmalar*’da Batı medeniyetini anlamak üzere tercümenin ve tercüme faaliyetlerinin önemini şu satırlarla ifade eder:

“Biz bir Aristo semineri yaptık; Almanca, İngilizce, Fransızca ve Türkceden bir çok tercüme Von Aster Yunanca aslıyla karşılaştırdı. Her birinde ne büyük farklar meydana çıktı. Kelime atlaması, cümle kırması, mefhum ilâvesi, bazan düpedüz yanlışlar gözükiyordu. Bu milletler asırlardanberi bu işe devam ederler; bir gün de mahvolduk! diye bağırıklarını duymadık- İtalyanlar: “Traduttore, traditore” derler: Her tercüme bir ameliyattır. Öldürme bile bir parça zedeler. Buna katlanmak lâzım. Abdullah Cevdet’e Sheakespeare’i katletti diye bağırıldılar. Şimdi de aynı iftirayı Şehir tiyatrosuna atıyorlar. İş bu kadar kolay olsaydı, bu garp milletleri bir eseri beş on defa tercüme zahmetine katlanmazlardı. Öyle görünüyor ki siz hep mütercimlerin tarafından çıkmaksınız- Bu işte alâkanız var anlıyorum. Pekâlâ ya Türkçe bahsine ne buyurulur? *Kırmızı ve siyah* tercümesinde Bay Nurullah Ataç Türkçede örnek olacak işler yapıyor. Tercüme demek yeni elbise dikmek demektir. Hem çevirecek hem de ekini belli etmeyeceksin.”²⁶

Söz konusu satırlar, tercüme faaliyetlerinin aslında Anadoluçuluk hareketiyle harmanlanarak ulusal kimliğin korunmasında ne denli mühim olduğunun da Ülken tarafından beyanı gibidir. Elbette Hilmi Ziya, Almanya’da ulusal kimliğe dönüşü, “*Luther kilisesinin zühdi diniyle hümanistlerin mantıklılığını yıkarak sıhrî Cermen diniyle Kitabı (İncil – Tevrat) birbirinin kucağına attığı zaman Cermen ırkı hakiki istiklalini bulmuş oldu*”²⁷ diyerek İmparatorluk Almanya’sının ulusal kimlik bilincine erişmesinde Cermenik köklere yönelmesinden hareket eder ve dolayısıyla Osmanlı Türkü’nün de aynı şekilde Orta Asya kökenlerine yönelmesini dönemin Türkçü aydınları etkisiyle olduğunu düşünür. Bu bağlamda da Hilmi Ziya *Anadolu’nun Bugünkü Vazifeleri* başlıklı notlarının birinci kısmında yer verdiği kısa değerlendirmenin ardından, sosyolojik varsayım ve metodolojiyi tanımlayarak, Osmanlı aydınlarının 20. yüzyılda Batı tesirindeki fikir hareketleri etkisiyle çözüm arayışlarını kritik eder. Türkçülük, Osmanlılık, Sosyalistlik akımlarının savunucularının önerilerini kısa açıklamalarla kritiğini yapar. Bu bakımdan Türkçülük hareketinin Anadolu ile uyumsuzluğunu “*bu cereyan bizatihi ‘mantıkçı’ ve binaenaleyh ‘kozmpolit’, yani ‘dinsiz’ bir cereyandır.*”²⁸ diyerek Anadolu’nun kutsal dindar yapısıyla

²⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Hakimiyet*, (Yay. Haz. Ali Utku), Doğu-Batı Yayınları, 2018, s.127-149; Ülken, *Uyanış Devrinde Tercümenin Rolü*, s.18

²⁵ Vergili, *Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken (Hayatı, Eserleri ve Hakkındaki Yayınlar-Bibliyografya)*, s. 85

²⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Şeytanla Konuşmalar*, İstanbul, Ülke Matbaası, 1942, s. 47-48

²⁷ Ülken, *Anadolu Hayali*, s.84

²⁸ Ülken, *Anadolu Hayali*, s. 89

uyumsuzluğa dikkat çeker. Buna ek olarak Osmanlıcılık düşüncesinin savunucusu meslek-i içtima için ise “...fırtınalık ve teşebbüsü şahsi esasını iktisadî bir inkılabı esas olarak müdafaa edebilirse müspet bir hareket olur.”²⁹ diyerek Prens Sabahattin ekolünün iktisadi önerilerinin faydasına dikkat çeker. Sosyalist yaklaşımın, Avrupa’da olduğu gibi kapitalizmin gelişmediği bir toplumda gelişmesinin mümkün olmadığını vurgulayan Ülken’e göre sosyalist fikirlerin yerleşmesi için kapitalizmin ve endüstrinin gelişmiş olması gerekmektedir. Hilmi Ziya’nın analizlerine göre Anadolu’nun köylerinde ve şehirlerinde sınıf bilinci olmadığında sosyalist düşünce ve hareketler için Osmanlı toplumunda uygun habitat mevcut değildir. Genç yaşlarındaki bu değerlendirmesi toplumsal olaylara ideolojik değil bilimsel ve analitik bakma kabiliyeti olduğunu bize göstermektedir. Hilmi Ziya Ülken’in özellikle sosyalizm konusunda yapmış olduğu çıkarımlar, genellikle Batı’nın tarihinin ve düşünce serüveninin akıl süzgecinden geçip Anadolu kültürünün gerçeğiyle buluşmasının bir sonucudur. Öyle ki yine Şeytanla Konuşmalar’da Ülken, tarihsel, sosyolojik ve felsefi süreçlere ne kadar çok hâkim olduğunu, Platon’dan Aristoteles’e Babeuf’tan Condorcet’e, dahası Marx’tan Engels’e tüm ideolojik söylemlere değinerek açık bir biçimde ortaya koyar.³⁰

Kritiklerine devam eden Ülken, Anadolu’da farklı etnik kimliklerin mevcudiyeti nedeniyle ırk temelli tanımlamaların karşılık bulmayacağı gerekçesiyle sorunlu görür ve 1918’in buhranlı yıllarında oluşmasını umduğu milletin adının ne olacağı konusunda, “Millet o ismi kendi yaratır. Osmanlı milleti Tanzimatçıların doğurduğu, İstanbul gazetecilerinin mâl ettiği bir isimdir. Halbuki, Anadolu’nun böyle bir şeyden haberi yoktur. (..) Türk ırkı, Oğuz Kavmi ve Anadolu milleti diyeceğiz”³¹ ifadeleri ile bir öneride bulunur. Bununla birlikte de hem *Türk Irkı* hem de *Oğuz kavmi* gibi sınırlandırıcı etnik unsurlara dayandırmakla ve coğrafi bir bölge adı olan *Anadolu milleti* kavramlarının altını yazının ilerleyen bölümlerinde doldurma gayreti içinde olmakla birlikte önerdiği isimlendirmeler sınırlılık ifade etmektedir. Pek tabii ki bu metin on sekizli yaşlarda Mülkiye öğrencisi genç bir aydınının yok olmakta olan halkının milletleşme sürecine katkı sağlama gayreti olarak görülmelidir. Milletleşme sürecinin bilimsel arka planının incelenmesi gerektiği düşüncesiyle Hilmi Ziya notlarının ikinci bölümünde, olumlu çalışmalar olarak tanımladığı; edebiyat, müzik, din, tarih, hukuk, iktisat, tabiat bilimleri ve yardımcı bilimler alanlarında Anadolu ve Türk tarihine ilişkin yapılacak çalışma alanları ve konuları ayrıntılı olarak tasnif ederek kimi alanlara ilişkin ayrıntılı örnekler vererek sistematik çalışma planı önermektedir.³² “Menfi Hareket” ya da aksi tesir olarak belirttiği, üçüncü bölümde gazete yazarlığı yoluyla siyasi, sosyolojik tenkitler yapılmasını, dergiler aracılığıyla bilimsel ahlaki, edebî, dini eleştirilerin yapılmasını önermektedir.³³

Dördüncü Kısım - Vesâit Kısmı; şehir ve taşrada topluma tesir edecek araçların etkin biçimde kullanılmasına yönelik bir taslak ile şehir, kasaba, köy hatta komşu ülkelerde örgütlü faaliyetlere ilişkin önerilerde bulunmakta topluma yönelik bilgilendirme amaçlı propagandanın türü ve şeklinde izah etmektedir.³⁴

“*Anadolu’nun Hakiki Merkezi*” (1337/1921) Hilmi Ziyaeddin imzasıyla tutulan notlar Anadolu kimliği ve örfünün önemine odaklanmaktadır.

Hilmi Ziya 1918’de “*Anadolu’nun Bugünkü Vazifeleri*” başlıklı notlarında Anadolu’yu tanımak için önerdiği program çerçevesinde bu metinde Anadolu’da Türk kültürü ve örfünün kaynaklarına kimi zaman bir etnograf titizliği kimi zaman bir sosyolog olarak odaklanmaktadır. Genç yaşının ve ülkenin makûs talihinin zor koşullarının neden olduğu

²⁹ Ülken, *Anadolu Hayali*, s. 93

³⁰ Ülken, *Şeytanla Konuşmalar*, s.103,126-127

³¹ Ülken, *Anadolu Hayali*, s. 97

³² Ülken, *Anadolu Hayali*, s. 101-155

³³ Ülken, *Anadolu Hayali*, s. 156-157

³⁴ Ülken, *Anadolu Hayali*, s. 158-171

duygusallığa bağlı hassasiyeti metnin içeriğinde dikkat çekmekle birlikte, onun akademik ve bilim adamı kimliğinin inşa sürecinde olduğu da metne yansımaktadır. Buna karşın konuya metodolojik olarak yaklaşımı, konulara ilişkin birikimi hem de disiplinler arası bilgi birikimi genç yaşına göre etkileyicidir.

Durkheimci yaklaşımla toplumun tarihsel geçmişinin günün sorunlarına ışık tutacağı yaklaşımdan³⁵ hareket eden Hilmi Ziya özel olarak Anadolu Türk toplum tarihinin önemine *destanlar* üzerinden odaklanmaktadır. Hilmi Ziya, resmi tarih dışında sivil tarihin kaynağı olarak destanın önemini vurgulayarak Anadolu'nun tarihsel ve kültürel menşeyini anlamak için kıymetli eserlerden bahseder. Destanlardan kesin toplum yasası çıkartmak söz konusu olmamakla birlikte onların gelişi güzel olduğu da düşünülemez görüşünde olan Hilmi Ziya toplumların resmi olmayan tarihinde destanların önemi nedeniyle dikkate değer kaynaklar olduğunu düşünür. Yine destanı sosyolojik bir sembol ve her destanın sosyolojik bir kıymet ve mana taşıdığını belirtir. O mana milletin deruni hayatında ve gizli tarihinde saklıdır. Bir milletin siyasi tarihle gizli tarihi arasında bir zıtlık vardır. O derece ki okuyucu nasıl olup da böyle bir tarihi devride böyle bir destan üretildiğine kimi zaman mana veremeyebilir.³⁶

Hilmi Ziya, Anadolu Türkü'ne ve onun örfü ile töresine özel bir anlam yüklemektedir. *Örf* ve *töre* Anadolu toplum kimliğinin inşasında kıymetlidir. Ona göre Anadolu örfünün kaynağı Orta Asya'daki Türkmenlerdir. Kökleri Orta Asya'ya dayanan Anadolu Türkü örfü ve esaslı efsaneleriyle Anadolu'ya uyum sağlamıştır. Efsanelerin mühim bir kısmı doğrudan doğruya Anadolu örfünün yarattığı eserlerdir.³⁷

Hilmi Ziya, örfün birçok kavme ayrıldığı gibi, kavmin de birçok millete ayrılabilceğini varsayar. Ona göre milletin mihenk taşı *örf'tür*. Örf, hâkim olduğu cemaate özgü özel bir toplumsal psikoloji yaratır. Sosyal kurumlar örfün billurlaşmış halidir. Bir toplum kan birliği, din birliği ve dil birliği yönünden ortak olsa bile *örf* birliği kuramamışsa tamamıyla ayrı iki millet olarak kabul edilir. Buna örnek olarak, Amerika ve İngiltere verilmektedir. Anadolu'nun başlı başına müstakil canlı ve her türlü varlıktan büsbütün ayrı bir örfü ve töresi vardır. Bu yönüyle Anadolu bağımsız manevi birlik olarak kabul edilmelidir.³⁸

Hilmi Ziya, *Anadolu'nun Bugünkü Vazifeleri*, adlı metinde;

"... örf vaktiyle ne idi, bugün neden ibarettir ve yarın ne olması lazımdır gösterildi. Bu örf, bu töreyi meydana getiren Türkmen ve Müslüman unsurlar izah edildi. Bu kitabı yazmaktan maksat ise bütün o maddeleri derinleştirmek, o örfün köklerini araştırmak ve tarihin derinliklerinden fırtınalar yapıp geçen bir hayatın manasını çıkartmaktır."³⁹

Ona göre, destan sadece bir sanat değil aynı zamanda sosyolojik yönüyle de önemlidir. Anadolu'nun Nasrettin Hoca, Battal Gazi ve Köroğlu gibi üç önemli efsane kahramanı yarattığını bunlardan Nasrettin Hoca'nın hayata karşı lakayt ve kendi akli seliminden başka hiçbir şeye değer vermeyen bir karakter, Battal Gazi'nin asırlarca süren gaza aleminin yetiştirdiği Alparslan, Melik Gazi, Kılıç Arslan gibi kahramanları, Köroğlu'nun ise iktidara başkaldıran Anadolu'nun bütün Celalilerini temsil eden karakterlerden olduğunu belirtir.⁴⁰

Hilmi Ziya İslam'ın Anadolu örfünde önemli bir yeri olduğunu düşünür bu nedenle yazının birinci bölümünde uzun uzun İslam'ın Arabistan yarımadasında ortaya çıkışının sosyolojik koşullarına odaklanarak Türklerin İslam medeniyetine intikalinin etkilerini anlamaya çalışmaktadır. Öyle ki Ülken'e göre kabile hayatı yaşayan Araplar, İslamiyet'le

³⁵ Emile Durkheim, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. (C. Saraçoğlu, Çev.). İstanbul, Bordo-Siyah, 2010

³⁶ Ülken, *Anadolu Hayali*, s. 185-186

³⁷ Ülken, *Anadolu Hayali*, s. 176-177

³⁸ Ülken, *Anadolu Hayali*, s. 178

³⁹ Ülken, *Anadolu Hayali*, s. 179

⁴⁰ Ülken, *Anadolu Hayali*, s. 179-180

millet haline dönüştür. Fakat bu ideale rağmen Araplar kısa süre sonra Hz. Osman'ın son dönemlerinde kan bağına dayalı ayrımcılığa yönelmeye başlamışlardır. Bu yaklaşım önce Arap Şiasının doğmasına zemin hazırlamıştır. Kavimler birliğinden meydana gelen İran toplumunun pederşahi devlet geleneği Abbasiler yoluyla İslam Devletinde beynelmilele bir dine dönüşmesiyle de Sünnilik doğmuştur. Ancak İran kavimlerinin kavmiyetçi zihniyeti sonradan İslam'a karşı bir muhalefet geliştirmiştir. Türklerin İran ile olan kadim mücadelesi Arap İslam Devletinin de etkisiyle Türkler Sünniliğe girmiş, İran üzerinde egemenlik kurmuştur. Kadim İran-Turan çatışmasında ilk defa Türkler Müslüman Arapların İran üzerindeki siyasi ve askeri gücü sayesinde İran üzerinde başarı sağlamıştır. Türkler Abbasi Halifesi emrinde sünnileşirken siyasi teşkilatlanmalarında İranileşmiştir.⁴¹

Anadoluculuk Hayalî'nin birinci bölümünde toplumsal tarihte din ve mezhep ilişkisini irdeleyen Hilmi Ziya ikinci bölümde ırk ve milliyet olgusuna odaklanarak Anadolu'nun 20. Yüzyılın başında etnik unsurlarını izah çalışmaktadır. Bir önceki bölümde İslam'ın ortaya çıkışından Türklerin Sünniliğe geçişini izah etmiştir. Bu sefer ise Türklerin Orta Asya'dan başlayarak ırk unsurunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu tartışmalarda Türklerin sarı ırk ile olan ilişkisi Moğol olup olmadığı tartışmaları üzerinden etnik menşeyini tespiti odaklanmıştır. Hilmi Ziya ırk tespiti yerine dil üzerinden etnik unsurları tespitine odaklanarak dil benzerli ve farklılığının belirleyici olduğu görüşünü savunmaktadır. Bu bağlamda Moğol-Türk ırkının benzerliği tezini kabul etmemektedir.⁴² Bu bağlamda da açıkça görüleceği üzere Orta Asya Türklerinin Şaman inancıyla İslam inancı arasındaki ilişkiyi de önemseyen Hilmi Ziya Anadolu Türkü'nün Orta Asya'daki itikadi zihniyetinin kökenlerine odaklanarak İslam'la tanışma süreçlerini anlamaya çalışmaktadır. Yine Orta Asya Türklerinde sınıf ve toplumsal tabakalaşma sistemini de önemsemektedir. Türkmenlerini askeri ve siyasi idari biçimlerini de izah etmektedir. Türk örfü ile İslam fıkhi arasındaki ilişkiyi, Türk kozmogonisi ile İslam itikadı arasındaki sembolik unsurların menşeyi ve işlevine de odaklandığı görülmektedir.⁴³ Dolayısıyla Hilmi Ziya'nın genç yaşta Durkheim'in tarihselci metodundan hareketle bu metinleri kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Dönemin siyasi ve fikir tartışmalarının etkisinde Ziya Gökalp başta olmak üzere Fuat Köprülü, Hüseyinzade Ali Turan Yusuf Akçura gibi dönemin Türkçü aydınlarını etkisinde olduğu seçtiği konu ve yaklaşımından anlaşılmaktadır.

Ülken'in Anadoluçuluk Hareketi Yaklaşımının Tek Medeniyet Anlayışına Evrilişi

Hilmi Ziya Ülken'in son dönemlerinde özellikle 1928'den 1948'e kadar olan düşün yaşamında önemli bir yer kaplayan Anadoluçuluk hareketi üzerine bina edilen milli bir kimlik anlayışı, yerini 1940'lardan başlamak üzere özellikle 1948'de kaleme aldığı *Millet ve Tarih Şuuru*'nda da açıkça görüleceği gibi tek medeniyet anlayışına bırakır. Bu bağlamda çok medeniyetli dünya tasavvurundan sıyrılarak birlik arayışının da etkisiyle Ülken, ortak bir insanlık mirası temelinde evrensel bir medeniyet anlayışını benimser. Bu anlayış Ülken'e göre "insanı makineleştiren salt bir makine/irade medeniyeti"⁴⁴ olarak adlandırılması gereken Batı

⁴¹ Ülken, *Anadolu Hayali*, s. 248

⁴² Ülken, *Anadolu Hayali*, s. 250-263

⁴³ Ülken, *Anadolu Hayali*, s. 275-279

⁴⁴ Hilmi Ziya Ülken, makineleşen medeniyeti bilhassa Aldous Huxley'in Cesur Yeni Dünya üzerinden okumayı da tercih eder. Ülken'in çıkarımlarına göre Huxley, Ford'u eleştirmek adına filozoflar yerin pul koleksiyonu yapanların yönettiği uydurma bir toplum tasavvur etmişti. Bu toplum aslında Ülken'in irade medeniyeti şeklinde telakki ettiği Batı medeniyetinin özünü de bizlere vermektedir. Bu bağlamda maddi güç ve iktidarın merkezi olan Batı, söz konusu irade medeniyeti anlayışına uygun olarak, zorbalık, servet ve hiyerarşi üzerine kurulu, efendi-köle, zengin-yoksul ayrımlarının belirginleştiği, dahası tekniğin geliştiği makine medeniyetini kastetmektedir. Öyle ki yukarıda verdiğimiz şekilde Huxley'in söz konusu eleştirisi Ülken'e göre makineleşen uygarlığa bir tokat olmasının yanı sıra böyle bir tasavvurun imkansızlığına da atıf yapmasından ötürü kıymetli bulunur. Hilmi Ziya Ülken, *Aşk Ahlakı*, Dünya Kitapları, İstanbul, 2004, s. 41-42, 106-107

medeniyetinin de üzerinde bir tek dünya medeniyeti görüşünü destekleyici niteliktedir.⁴⁵ Millet ve Tarih Şuuru'nda Ülken bu düşüncesini şu sözlerle ifade eder:

“Zamanımızda ise mesele tamamen değişmiştir. Ateşin icadı gibi, buharın keşfi de medeniyet tarihinde büyük bir çağ değişimini gösterir. Bu zamandan itibaren artık yalnız bir kıta içinde değil, çeşitli kıtalar arasında sıkı ilişkiler doğmaya başladı. Eski, kapalı medeniyet daireleri kırılarak şâmil bir dünya medeniyeti kurulmaya başlandı. Yeni milletler ancak bu dünya medeniyetinin uzuvları olarak bir rol oynayabilirler ve oynamaktadırlar. Ona intibak edemeyen ve kendi içine katlanan milletlerin, millet olmaya hakları yoktur ve eski çağların havasında erimeye mahkûmdurlar” Ülken devam eder ve şu sonuca varır; “Hiçbir millet, çıkış noktası halinde evvelâ kendisine dönmekle işe başlayarak dünyayı anlayamaz; ancak millî medeniyetin büyük örneklerini anlayarak ve anladığı nisbette kendisini bulabilir ve kendine dönebilir”⁴⁶

Bilindiği üzere Ülken'in *Aşk Ahlakı*'nda meseleye dair kati surette çıkarımları söz konusudur. Örneğin söz konusu eserde “medeniyete gözlerini yummak, bir mevhum yüzünden hakikat karşısında inat etmektir.”⁴⁷ Ya da medeniyet, ruhun en büyük ürünüdür.⁴⁸ Cümleleriyle Ülken, kuşatıcı anlamda bir anlayışla evrensel medeniyetini öneminin altını çizer ve insanlığın ortak mirası üzerinden medeniyetin temelinde, salt anlamda teknik ilerlemeden ziyade insan ruhunun yaratıcılığının yattığını belirtir. Bu manada medeniyet insan ruhunun/tininin tıpkı Hegel'in de söylediği üzere dünya üzerindeki yürüyüşüdür.⁴⁹ Yani medeniyet, insan ruhunun somut bir tezahürü olarak hakikat arayışı sonucunda karşımıza çıkar. Bahse konu olan hakikati bulma sürecinde metafiziksel anlamda keşfedildiği iddia edilen hakikatlere yönelik olarak Ülken, özellikle salt idealistlerin, salt maddecilerin, salt düalistlerin, maddede manevi güç gören salt ruhçuların gafletinden de uzak durulması gerektiğinin, dahası perdenin gerisinde kuklaların ipini çeken esrarlı, meçhul, metafiziksel bir varlığın olmadığını da önemini vurgular.⁵⁰ Öyle ki ancak insan ruhunun faaliyetinin bizlere gerçeklik sahnelerini açabileceğini ifade eder. Bu bakış açısıyla birlikte ona göre nesnel gerçeklik, yalnızca insanın bilinçli bir şekilde uzay ve zamandaki katılımıyla (bilinç ve maddenin etkileşimi) şekillenir. Dolayısıyla Ülken ne salt idealist ne de salt materyalisttir. Söz konusu etkileşimle beraber bir hakikat arayışı onun duruma fenomenolojik temelde baktığının kanıtı olarak görülebilir.⁵¹ İdrak edileceği üzere Ülken, özellikle Kurtuluş Kayalı'nın da altını çizdiği üzere “tam adamı” yaratacağına inandığı medeniyet intikali çerçevesinde daima sorularının temelini insanı (insan ruhunu/bilinci) koymuştur.⁵² Öte yandan özellikle medeniyete direnmenin modern gözlerimiz kapatacağından bahseden Ülken, medeniyete karşı çıkmanın insanlığın tüm birikimine de sırt çevirmek olduğunu ve dahası evrensel bilginin reddi anlamına geldiğini ifade eder.

Ülken'in tek medeniyet anlayışına tarihsel açıdan baktığımızda, durumun Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecindeki toplumsal ve siyasi meselelere karşı bir özellikle ulus devlet paradigmasına yönelik bir eleştiri söz konusudur. Ülken, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu yapısının çöküşünün ardından yeni ulus-devletin kurulmasıyla beraber, yeni bir kimlik inşası adına Anadolu'nun Türk kökenlerine retrospektif olarak gidişi zorunlu görmektedir. Ancak söz konusu retrospektif

⁴⁵ Ülken, *Aşk Ahlakı*, s. 110

⁴⁶ Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, s. 23-24

⁴⁷ Ülken, *Aşk Ahlakı*, s. 58

⁴⁸ Ülken, *Aşk Ahlakı*, s.166-167

⁴⁹ G.W.F. Hegel, *Tüze Felsefesi*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınevi, 2006, s. 283-284

⁵⁰ Daha yakından bakıldığında Ülken'e göre İlkçağ medeniyetinde idealizm kadar realizmin, materyalizm kadar ruhçuluğun da yeri vardır. Bunlar aynı bütünün parçalarıdır. Bkz. Ülken, *Felsefeye Giriş*, s. 22

⁵¹ Hilmi Ziya Ülken, *Aşk Ahlakı*, İstanbul, Dünya Kitapları, 2004, s. 98

⁵² Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 177

anlamdaki zorunlulukla beraber olması gereken Türk kimliği inşasında, Batı medeniyetinin unsurlarından da vazgeçilmemelidir. Ülken, Anadolu coğrafyasının Doğu ile Batının bir sentezini meydana getirerek aslında her iki coğrafyanın stratejik konumunda olan bir Anadolu kültürünü öne çıkarır. Dolayısıyla Ülken, Anadolu'nun Şark ve Garp medeniyetlerinin evrensel değerlerine katkıda bulunan ve onun harmanlandığı bir medeniyet havzası olarak görür.

Felsefi bağlamda Ülken'in tek medeniyet anlayışı, insanın varoluşsal ve manevi boyutlarıyla da derin bir bağ kurar. Öyle ki Ülken'in kaleme aldığı "Sartre ve Egzistansiyalizm," konulu yazıları bu bağlamda büyük önem arz eder.⁵³ Ülken, medeniyetleri sadece maddi gelişmişlikle değerlendirmeyi, bilakis insanın ahlaki ve ruhsal gelişimini de merkeze alır. Bu açıdan bakıldığında, Ülken'in medeniyet tasavvuru, Batı'nın seküler ve bireyci değerleriyle Doğu'nun manevi derinliğini sentezleme çabasıdır. Ülken, Batı'nın modernleşme sürecinde akılcılığa ve bilimsel ilerlemeye verdiği önemi kabul ederken, bu süreçte insanın manevi boyutunun ihmal edildiğini eleştirir. Ona göre, insan, sadece rasyonel bir varlık değil, aynı zamanda manevi değerlerle varoluşunu anlamlandıran bir varlıktır. Ülken, bu nedenle Anadolu'nun tarihsel mirasında yer alan toplumsal dayanışma, kolektif sorumluluk ve manevi değerlerin, insanlık için daha kapsamlı ve bütünsel bir medeniyet anlayışına katkıda bulunabileceğini savunur. Bu düşünce, modern medeniyetin yalnızca maddi refaha değil, aynı zamanda insanın içsel tatminine de ulaşması gerektiği yönünde felsefi bir duruşu temsil eder.

Ülken'in tek medeniyet anlayışının sosyolojik boyutuna baktığımızda da toplumların tarih boyunca geliştirdiği kültürel yapıları birbirleriyle uyum içinde birleştirme ve evrensel bir toplumsal düzen oluşturma çabasına dayanır. Sosyolojik açıdan değerlendirildiğinde, Ülken'in görüşü, modern toplumların karşı karşıya kaldığı kültürel ayrışma ve kimlik krizlerine bir çözüm sunar. O, modernleşmenin Batılılaşmayla eşdeğer olmadığını, Anadolu'nun kültürel çeşitliliğinin evrensel bir medeniyet projesine dönüştürülebileceğini savunur. Ülken'e göre, medeniyetler arası diyalog ve etkileşim, toplumların bir arada yaşama pratiklerini zenginleştirir ve insanlığı birleştiren ortak bir ahlaki düzene katkı sağlar. Ülken'in önerdiği medeniyet modeli, farklı toplumların birbirinden öğrenerek zenginleştiği, yerel kültürel mirasların evrensel değerlere katkı sunduğu bir yapıdadır. Bu, modern sosyolojide giderek önem kazanan "küresel toplum" fikriyle örtüşen bir yaklaşımdır; toplumlar arasında dayanışma ve paylaşımın artması, çatışmaların azalması, evrensel barışa yönelik bir medeniyet projesinin önünü açar.

Dolayısıyla, Hilmi Ziya Ülken'in tek medeniyet anlayışı, tarihsel derinlik, felsefi genişlik ve sosyolojik gerçeklik arasında bir köprü kurar. Ülken, Anadolu'nun tarihsel birikimini ve kültürel zenginliğini insanlığın ortak iyiliği için evrensel bir medeniyet projesine dönüştürmeye çalışmıştır. Bu çaba, Batı ve Doğu medeniyetlerinin karşılıklı etkileşimini kabul ederken, her iki medeniyetin de insanlığın ilerlemesine katkıda bulunacak değerler sunduğunu vurgular. Ülken'in bu yaklaşımı, modernleşmenin sadece Batı'ya özgü bir fenomen olmadığını, yerel değerlerin ve kültürel mirasların da bu sürece katkı sunabileceğini savunur. Böylece Ülken'in tek medeniyet tasavvuru, insanlığın ortak geleceğini, evrensel bir ahlaki ve kültürel temele dayandırmayı amaçlayan bir vizyon sunar.

Sonuç

Tüm kurulan söz konusu ilişkiler çerçevesinde Hilmi Ziya Ülken'in Anadoluçuluk hareketine ilişkin görüşleri, Türkiye'nin milli kimlik inşasında önemli bir düşünsel dayanak oluşturur. Ülken, Anadoluçuluğu, Türk toplumunun kültürel ve tarihsel köklerini Anadolu

⁵³ Vergili, *Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken (Hayatı, Eserleri ve Hakkındaki Yayınlar-Bibliyografya)*, s. 91

coğrafyasında yeniden keşfetme ve ona dayalı bir milli kimlik yaratma çabası olarak değerlendirir. Ona göre Anadoluçuluk, sadece Osmanlı'nın çok etnikli ve çok dinli yapısına karşı bir atılım değil, Batı'nın sömürgeci modernleşme eylemlerine de karşı da bir alternatif sunar. Ülken, Türk milletinin oluşturduğu özgün ve kadim kültürel kimliğini, Batı'dan devşirilmiş soyut modernleşme unsurlarıyla değil, yerli ve tarihsel düsturlar üzerinden yeniden kurmayı amaçlar. Ülken'e göre, Anadoluçuluk hareketi, söz konusu kadim ve özgün temelleri esas alarak modern Türkiye'nin inşasında kültürel ve entelektüel bir rehberlik işlevi görmelidir. Bu bağlamda, Anadoluçuluk hareketi, yalnızca kültürel köklere dönüşü temsil etmez; aksine, söz konusu hareket modern kimlik inşasının müşahhas zemini olarak işlev görür. Anadolu'yu Türk kültürünün kalbi ve medeniyetin asıl doğduğu yer olarak gören bu perspektif, Türk milletini özellikle tarihin statik bir nesnesi olmaktan kurtararak, Batı'ya cephe alarak bir karşı-özneleşme sürecine taşır. Ülken, Anadoluçuluğu kültürel hareketin çok ötesine taşıyarak, onu bahse konu olan karşı-özneleşme istenciyle beraber politik ve toplumsal bir proje haline getirme arzusundadır. Ülken'in düşün hayatının başında Anadolu merkezli seyreden bu bakış açısı, Türk milletinin tarihsel ve kültürel zenginliğini güncelleştirerek, milli varoluşun temellerini yeniden inşa eder. Ülken'e göre Anadoluçuluk, modernite ile yerli manada kültürel değerlerin bir senteziyle öne çıkar. Ülken, Batı'nın evrenselci ve dahi bir o kadar da sömürgeci söylemlerine karşı, Anadoluçuluk programıyla deyimi yerindeyse milli bir rönesans çağrısı yapar. Ülken'in yaklaşımları yalnızca o güne değil bugüne de etki ederek modern Türkiye'nin kimlik problemleri ve kültürel özerklik arayışları bakımından oldukça anlamlı bir plan sunmaya devam etmektedir. Dolayısıyla Hilmi Ziya Ülken'in Anadoluçuluk anlayışı, modern Türkiye'nin milli kimlik inşasında, yerel ile evrensel yani Anadolu kültürü ve modernitenin unsurları arasında bir denge kurma çabasını ifade eder.

Bu bağlamda da Henüz 20'li yaşlarında kaleme aldığı derleme nitelikli bu metinlerindeki yorum ve değerlendirmelerinden, onun uzun akademik yazı hayatında fikir ve düşüncelerinin ana ekseninde ve dünya görüşünde ciddi değişiklik olmadığı anlaşılmaktadır. Halbuki Ülken hakkındaki en ciddi eleştirilerden biri onun dönemsel olarak fikir değiştiren biri olduğudur. Esasen ona yönelik bu haksız değerlendirme *Tarihi Maddeciliğe Reddiye* (1956) kitabı üzerinden ideolojik bir değerlendirme olduğu açıktır. Bize göre onun bilimsel metodoloji arayış sürekli vardır. Bu insan bilimlerinin metodolojisi üzerine hemen hemen her sosyal bilimci için geçerli bir durumdur. Bu esasen bilim dünyasında her daim var olan ve bilimin gelişmesinin temel dinamiğidir. Kısacası bu metinlerden Hilmi Ziya'nın dünya görüşünün, ilk metinlerinden son metinlerine kadar kendi içinde tutarlı olduğu anlaşılmaktadır.

Bu tutarlılıkla birlikte Ülken'in Anadoluçuluk hareketine yönelik çözümlenmeleri, günümüz Türkiye'sinin milli kimlik, yerel ve evrensel değerler gibi önemli sorunlarına çözümler üretmede öncülük etmektedir. Özellikle globalleşme meselesinin yol açtığı kimlik sorunları, kültürel yabancılaşma ve modernleşme ile yerel kültürel değerler arasındaki gerilimler söz konusu olduğunda Anadoluçuluk, bu problemlere karşı mahalli bir birlik ve yerel olanın baskın olduğu özgün bir modernleşme önerisi sunmaktadır. Böylece Anadoluçuluk hareketi öncelikle Türk milletinin kültürel köklerine dönerek toplumsal dayanışmayı güçlendirmeyi amaçlar. Anadolu, bu fikre göre yalnızca coğrafi anlamda bir merkez olmaktan ziyade, Türk kültürünün, destanlarının, geleneklerinin ve tarihsel mirasın merkezi olarak kabul edilir. Bugün de Anadoluçuluk, yerel kültürel mirası, milli kimliğin temel yapı taşı olarak görmekte ve bu kimliği Batı'nın evrenselci modernleşme söylemlerine karşı koruma çabası güder. Bu bağlamda, Anadoluçuluk, Batı medeniyetinin asimilasyonuna, bir karşı-direnış mekanizması sunar. Bu direniş esasında Anadoluçuluk hareketi, ekonomik kalkınmayla birlikte Anadolu'nun kültürel zenginlikleri üzerinden milli bir kimlik inşa etmeyi amaçlar. Yani Anadoluçuluk hareketi, Türkiye'nin kültürel çeşitliliğini retrospektif analizleri de esas alırsak büyük bir zenginlik olarak değerlendirir ve bu kültürel mirası milli kimliğin bir parçası olarak görür. Anadolu, tarihin farklı dönemlerinde farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış bir

coğrafya olduğu için, Anadoluculuk bu kültürel çeşitliliği bir arada yaşama ve ortak bir tarih bilinci oluşturma aracı olarak kullanır. Bugün bu düşünce, toplumsal kutuplaşmanın önüne geçmek ve Türkiye'nin sosyal bütünlüğünü korumak için etkili bir çerçeve sunabilir. Dolayısıyla diyebiliriz ki Hilmi Ziya'nın yerelden evrensele doğru giden düşün hayatı Türk millîliği kimliğinin oluşturulmasında felsefi, tarihi ve sosyolojik bakımdan ilmi katkılarda bulunmuş, dahası söz konusu fikirleri, bugünün Türkiye'sinin sorunlarının çok yönlü analiz edilmesi ve çözülmesi için yapılan fikir teatilerinin muhtevasını oluşturmuştur.

Kaynakça

- Akçuraoğlu, Yusuf, "Müverrih Léon Cahun ve Mualli Barthold'a göre Cengiz, *Türk Yurdu*, Kanunievvel 1327 - 5 Nisan 1912, s. 18-21; 34-36; 48-52; 70; 82-84; 101-103; 114-116; 134-135; 149-150; 166-167; 178-179. [Transkripsiyon metni, *Türk Yurdu* 1. Cilt (1-2), 1911-19-212, (Ed. Murat Şefkatli), Tutibay Yayınları, Ankara 1998.]
- Bayraktar, Levent, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Felsefe*, Ankara, Aktif Düşünce Yayınları, 2016.
- Durkheim, Emile, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. (C. Saraçoğlu, Çev.). İstanbul: Bordo-Siyah, 2010.
- Hegel, G.W.F., *Tüze Felsefesi*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınevi, 2006.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, 1992.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Anadolu'nun Dini Sosyal Tarihi (Öncüler: Barak Baba, Geyikli Baba, Hacı Bektaş)*, Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Ahmet Taşgın, Ankara, Kalan Yayınları, 2003.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Anadolu Hayali*, (Yay. Haz. Ali Utku), Doğu-Batı Yayınları, 2020.
- Hilmi Ziya Ülken, *Aşk Ahlakı*, İstanbul, Dünya Kitapları, 2004.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Felsefeye Giriş-İkinci Kısım*, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları-XXIV, 1958
- Ülken, Hilmi Ziya, *Hakimiyet*, (Yay. Haz. Ali Utku), Doğu-Batı Yayınları, 2018.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Millet ve Tarih Şuuru*, Dergah Yayınları, 1976.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Şeytanla Konuşmalar*, İstanbul, Ülkü Matbaası, 1942.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Uyanış Devrinde Tercümenin Rolü*, 3. Baskı, Ülken Yayınları, 1997.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türk Tefekkür Tarihi*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Vergili, Ayhan, *Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken Kitabı*, 3. Baskı, İşaret Yayınları, 2016.
- Weber, Max, *Şehir (Modern Kentin Oluşumu)*, İstanbul, Yarın Yayınları, 2010.

Etik Kurul Raporu: Bu çalışma için etik kurul raporu gerekliliği bulunmamaktadır.

Katkı oranı beyanı: Her iki yazar da eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Çatışma beyanı: Makalede, herhangi bir kurum, kuruluş ve kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.